

ОСОБЛИВОСТІ АПРОБАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

PECULIARITIES OF APPROBATION OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL TECHNOLOGY OF DEVELOPMENT OF REFLECTIVE COMPETENCE OF APPLICANTS OF HIGHER PEDAGOGY

У статті представлено результати теоретико-емпіричного дослідження особливостей апробації соціально-психологічної технології розвитку рефлексивної компетентності здобувачів вищої педагогічної освіти. Визначено особливості феномена рефлексії. Проаналізовано специфіку поняття «рефлексивна культура». З'ясовано особливості рефлексивної культури педагога. Визначено специфіку поняття «рефлексивна компетентність». Представлено результати апробації соціально-психологічної технології «Розвиток рефлексивної компетентності вчителя в сучасних умовах» (автори: О. Мерзон, І. Нургатіна, Г. Бекхаєва) на вибірці 152 студентів (79 жінок і 73 чоловіків) педагогічних спеціальностей 1-го та 2-го курсів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. У дослідженні використано емпіричні методи: опитувальник «Діагностика самоактуалізації особистості» А. Лазукіна, в адаптації Н. Каліної; опитувальник термінальних цінностей І. Сеніна; анкету, спрямовану на дослідження ефективності соціально-психологічної технології розвитку рефлексивної компетентності вчителя в сучасних умовах; методику «Визначення рівня розвитку рефлексивності» (автор А. Карпов); методику вимірювання комунікативної та соціальної компетентності (автор В. Куніцина). Емпірично встановлено, що соціально-психологічна технологія «Розвиток рефлексивної компетентності вчителя в сучасних умовах» характеризується такими критеріями ефективності: розвиток рефлексивності, розвиток креативності, розвиток активних соціальних контактів, розвиток гнучкості в спілкуванні, розвиток себе, розвиток досягнень, розвиток духовного задоволення, розвиток пізнавальних інтересів, підвищення можливостей творчого застосування інновацій у власному досвіді, розвиток психологічної готовності до діалогу та залучення до колективного обговорення певних питань, розвиток комунікативної компетентності, розвиток соціальної компетентності.

Ключові слова: рефлексія, рефлексивна культура, рефлексивна компетентність, розвиток, вища педагогічна освіта.

The article presents the results of theoretical and empirical research of the peculiarities of approbation of social and psychological technology of development of reflexive competence of applicants for higher pedagogical education. The peculiarities of the phenomenon of reflection are determined. The specifics of the concept of "reflexive culture" are analyzed. The peculiarities of the reflective culture of the teacher are clarified. The specifics of the concept of "reflexive competence" are defined. The results of approbation of social and psychological technology "Development of reflective competence of a teacher in modern conditions" (authors: O. Merzon, I. Nurgatina, G. Bekhaeva) on a sample of 152 students (79 women and 73 men) of pedagogical specialties of the 1st and 2nd courses of the National Pedagogical University named after M. Drahomanov are presented. In the study empirical methods are used: questionnaire "Diagnosis of self-actualization of personality" by A.V. Lazukin, adapted by N. Kalina; I. Senin's questionnaire of terminal values; a questionnaire aimed at studying the effectiveness of socio-psychological technology for the development of reflective competence of teachers in modern conditions; method "Determination of the level of development of reflexivity" (author A. Karpov); methods of measuring communicative and social competence (author V. Kunitsyna). It is empirically established that the socio-psychological technology "Development of reflective competence of teachers in modern conditions" is characterized by the following efficiency criteria: development of reflexivity, development of creativity, development of active social contacts, development of flexibility in communication, development of self, development of achievements, development of spiritual pleasure. interests, increasing the opportunities for creative application of innovations in their own experience, the development of psychological readiness for dialogue and involvement in the collective discussion of certain issues, the development of communicative competence, the development of social competence.

Key words: reflection, reflective culture, reflective competence, development, higher pedagogical education.

УДК 159. 9. 072: 316.62
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.26.32>

Кравчук С.Л.

к.психол.н., доцент,
старший науковий співробітник
лабораторії психології спілкування
Інститут соціальної та політичної
психології Національної академії
педагогічних наук України

У зв'язку з упровадженням освітньої реформи у сфері загальної середньої освіти набуває все більшої актуальності проблема розвитку рефлексивної культури студентів педагогічних спеціальностей. Особистісна рефлексивна культура є важливою умовою партнерської взаємодії учасників процесу реформування. Саме тому проблема розвитку особистісної рефлексивної культури, зокрема рефлексивної компетентності, у здобувачів

вищої педагогічної освіти як учасників процесу реформування освіти набуває все більшої актуальності та практичної значущості. Особливе значення в цьому контексті має апробація соціально-психологічної технології «Розвиток рефлексивної компетентності вчителя в сучасних умовах» (автори: О. Мерзон, І. Нургатіна, Г. Бекхаєва).

Мета статті – проаналізувати особливості апробації соціально-психологічної технології

«Розвиток рефлексивної компетентності вчителя в сучасних умовах».

Вагомий внесок у розробку проблеми дослідження особливостей рефлексивної культури здійснив учений В. Лепський [5], який розглядає рефлексивну культуру як систему способів організації рефлексії, що створені й функціонують передусім на інтелектуальних і ціннісних засадах. Розглядаючи феномен рефлексивної культури, В. Лепський виокремлює такі якісні його показники: здатність і готовність її носіїв діяти в ситуаціях із високою мірою невизначеності; гнучкість у прийнятті рішень; готовність до пошуку шляхів вирішення творчих завдань у кризових ситуаціях; здатність переосмислювати стереотипи власного досвіду; можливість адекватно ситуації реалізовувати особистісні, комунікативні й інтелектуальні якості [5].

Дослідниця М. Лук'янова [6] висловлює думку, що рефлексивну культуру доцільно розглядати як психологічний феномен, що має такі компоненти: здатність творчо осмислювати й вирішувати проблемні ситуації, виходити з внутрішніх конфліктних станів, уміння набувати нових смислів і цінностей, вступати в нові нестандартні комунікативні системи, планувати власну діяльність і керувати нею. На думку вченої, рефлексивна культура передбачає здатність на основі вільного вибору та відповідальності за нього здійснювати самодіагностику з метою самопізнання, саморозвитку і творчого перетворення власної діяльності.

На окрему увагу заслуговує точка зору В. Сластьоніна [10], згідно з якою, рефлексивна культура поєднує в собі сукупність індивідуальних, соціально обумовлених способів усвідомлення й пересмислення суб'єктом власної життєдіяльності. Учений В. Сластьонін зазначає, що рефлексивна культура характеризується певним рівнем розвитку професійної самосвідомості та професійної компетентності, соціально та професійно обумовлених способів усвідомлення й переосмислення змісту професійної діяльності.

Нам особливо імponує підхід до рефлексивної культури дослідників С. Немченко й О. Голік, згідно з якими рефлексивна культура є акмеологічним інваріантом професіоналізму особистості та проявляється як готовність усвідомлювати і здатність переосмислювати й творчо перетворювати особистий і професійний досвід, пластично й конструктивно інтегрувати породжені внаслідок цього інновації в систему власної діяльності, на цій основі досягати високої стабільної ефективності діяльності, а також здійснювати активний акмеорієнтований саморозвиток [7].

На окрему увагу заслуговують особливості рефлексивної культури педагога.

Учений К. Павелків [8] указує, що рефлексивна культура вчителя характеризується осо-

бистісним внеском в організацію особистісного та професійного зростання, потребою у вільному виборі змісту діяльності, способів його розширення й поглиблення.

Дослідник В. Єлісєєв [4] вважає, що рефлексивну культуру педагога доцільно визначити як психологічне новоутворення, властиве природі творчої педагогічної праці, як системоутворювальний чинник професіоналізму, що характеризується сукупністю здібностей, способів і стратегій, які забезпечують усвідомлення й переосмислення змісту педагогічної діяльності, як механізм подолання стереотипів особистісного зростання та діяльності шляхом їх переосмислення й висунення інновацій, розв'язання проблемних ситуацій у ході виконання професійних завдань.

Згідно з М. Лук'яною, розвиток рефлексивної культури як інтегральної якості особистості полягає в активізації таких динамічних компонентів, як рефлексивна готовність, рефлексивна компетентність, рефлексивно-творчий потенціал і рефлексивна здатність [6]. Учена зазначає, що рівень розвитку рефлексивної культури особистості виявляється в глибині переосмислення власного досвіду, ступеня готовності до планування своєї діяльності.

Важливим компонентом рефлексивної культури вчителів є їх рефлексивна компетентність.

На думку А. Гурєєва, рефлексивна компетентність пов'язує всі складники професійної компетентності майбутнього фахівця [2]. Ю. Бабаян зазначає, що рефлексивна компетентність є професійною якістю особистості фахівця, яка покликана ефективно й адекватно здійснювати рефлексивні процеси [1].

Вагомий внесок у розробку проблеми рефлексивної компетентності здійснив С. Степанов [11]. Дослідник розглядає рефлексивну компетентність як професійну якість особистості, яка дає змогу ефективно й адекватно здійснювати рефлексивні процеси, реалізацію рефлексивної здатності, що забезпечує розвиток і саморозвиток, сприяє творчому підходу в професійній діяльності, досягненню її максимальної ефективності та результативності [11].

А. Деркач визначає рефлексивну компетентність як метапоняття, тобто метакомпетентність, яка за допомогою рефлексії забезпечує своєчасну корекцію та розвиток інших ключових компетентностей особистості [3].

Н. Цирельчук розглядає рефлексивну компетентність як метакомпетентність, що розвивається за допомогою мислення, свідомості, самосвідомості, самовизначення, самоактуалізації, самореалізації [12].

На окрему увагу заслуговують дослідження О. Савченко, на думку якої рефлексивну

компетентність доцільно розглядати як багатовірневий структурний компонент рефлексивного досвіду, що формується й розвивається в ході рефлексивної активності суб'єкта [9]. Згідно з О. Савченко, рефлексивна компетентність включає такі компоненти: інформаційні, інструментальні, ціннісно-мотиваційні й поведінкові. Досить цікавою є точка зору О. Савченко, що елементи системи рефлексивної компетентності забезпечують організацію рефлексивної активності на трьох рівнях: когнітивному, метакогнітивному й особистісному. Науковиця виокремлює такі основні рефлексивні завдання на самодетермінацію, самопізнання, самовизначення, самопроекування та самоздійснення.

О. Мерзон (Merzon), І. Нургатіна (Nurgatina) та Г. Бекхаєва (Bakhayeva) запропонували технологію розвитку рефлексивної компетентності вчителя в сучасних умовах, основу якої становлять особистісно-орієнтований, інтегративний і проектний підходи [13].

У процесі розвитку рефлексивної компетентності вчителя О. Мерзон (Merzon), І. Нургатіна (Nurgatina) та Г. Бекхаєва (Bakhayeva) [13] виокремлюють такі стратегії навчання:

- використання інтерактивних методів навчання, а саме: ділових і рольових ігор, групових дискусій, методу круглого столу, методу аналізу конкретних практичних ситуацій тощо;
- моделювання педагогічних ситуацій;
- побудову рефлексивних випадків;
- аналіз типових і нетипових проблемних ситуацій.

Протягом вересня 2020 року – червня 2021 року ми здійснювали апробацію соціально-психологічної технології розвитку рефлексивної компетентності вчителя в сучасних умовах. Ця технологія запропонована О. Мерзон (Merzon), І. Нургатіною (Nurgatina) та Г. Бекхаєвою (Bakhayeva) [13].

Апробація технології здійснювалася нами у два етапи.

Перший етап апробації цієї технології здійснювався нами протягом вересня-листопада 2020 року на семінарсько-практичних заняттях методом групових дискусій стосовно ключових аспектів технології в дистанційній формі на платформі zoom зі здобувачами вищої педагогічної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Другий етап апробації даної технології здійснювався нами протягом квітня-червня 2021 року на семінарсько-практичних заняттях зі здобувачами вищої педагогічної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

У дослідженні взяли участь 152 студенти (79 жінок і 73 чоловіків) педагогічних спеціальностей 1-го та 2-го курсів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Нами використано такі емпіричні методи: 1) опитувальник «Діагностика самоактуалізації особистості» А. Лазукіна в адаптації Н. Каліної; 2) опитувальник термінальних цінностей І. Сеніна; 3) анкета, спрямована на дослідження ефективності соціально-психологічної технології розвитку рефлексивної компетентності вчителя в сучасних умовах; 4) методика «Визначення рівня розвитку рефлексивності» (автор А. Карпов); 5) методика вимірювання комунікативної та соціальної компетентності (автор В. Куніцина).

Нами сформовано дві групи учасників дослідження:

1 група – експериментальна – студенти педагогічних спеціальностей, яким була запропонована соціально-психологічна технологія розвитку рефлексивної компетентності (76 осіб: 38 жінок і 38 чоловіків);

2 група – контрольна – студенти педагогічних спеціальностей, яким не пропонувалася соціально-психологічна технологія розвитку рефлексивної компетентності (76 осіб: 39 жінок і 37 чоловіків).

На основі Т-критерія Вілкоксона в досліджуваних експериментальній групі виявлено значущі відмінності до й після проходження соціально-психологічної технології розвитку рефлексивної компетентності в таких показниках, як рефлексивність (на рівні значущості $p < 0,05$), креативність (на рівні значущості $p < 0,05$), активні соціальні контакти (на рівні значущості $p < 0,01$), гнучкість у спілкуванні (на рівні значущості $p < 0,01$), розвиток себе (на рівні значущості $p < 0,05$), досягнення (на рівні значущості $p < 0,05$), духовне задоволення (на рівні значущості $p < 0,01$), розвиток пізнавальних інтересів (на рівні значущості $p < 0,05$), можливість творчого застосування інновацій у власному досвіді (на рівні значущості $p < 0,05$), психологічна готовність до діалогу та залучення до колективного обговорення певних питань (на рівні значущості $p < 0,05$), комунікативна компетентність (на рівні значущості $p < 0,01$), соціальна компетентність (на рівні значущості $p < 0,05$). Емпірично встановлено, що після експериментального впливу – проходження технології – ці показники зросли на значущому рівні.

Учасники контрольної групи не проходили соціально-психологічну технологію розвитку рефлексивної компетентності.

На основі Т-критерія Вілкоксона в досліджуваних контрольній групі не виявлено значущих відмінностей ($p > 0,05$) між початковим і підсумковим вимірами таких показників, як рефлексивність, креативність, активні соціальні контакти, гнучкість у спілкуванні, розвиток себе, досягнення, духовне задоволення, розвиток пізнавальних інтересів, можливість творчого застосування інновацій у власному

досвіді, психологічна готовність до діалогу та залучення до колективного обговорення певних питань, комунікативна компетентність, соціальна компетентність.

На основі U-критерія Манна-Уїтні ми виявили значущі відмінності між учасниками експериментальної групи та контрольної груп за підсумковими вимірами таких показників, як рефлексивність (на рівні значущості $p < 0,01$), креативність (на рівні значущості $p < 0,01$), активні соціальні контакти (на рівні значущості $p < 0,01$), гнучкість у спілкуванні (на рівні значущості $p < 0,01$), розвиток себе (на рівні значущості $p < 0,01$), досягнення (на рівні значущості $p < 0,05$), духовне задоволення (на рівні значущості $p < 0,01$), розвиток пізнавальних інтересів (на рівні значущості $p < 0,01$), можливість творчого застосування інновацій у власному досвіді (на рівні значущості $p < 0,01$), психологічна готовність до діалогу та залучення до колективного обговорення певних питань (на рівні значущості $p < 0,01$), комунікативна компетентність (на рівні значущості $p < 0,01$), соціальна компетентність (на рівні значущості $p < 0,01$).

Так, емпірично виявлено, що в учасників експериментальної групи, які проходили соціально-психологічну технологію розвитку рефлексивної компетентності, ці показники після проходження технології більш виражені порівняно з підсумковим тестуванням по контрольній групі, учасники якої не проходили соціально-психологічну технологію розвитку рефлексивної компетентності.

На нашу думку, ця технологія сприятиме розвитку гуманістично-орієнтованого характеру взаємодії учасників спілкування, формуванню пізнавальної мотивації, новизні досвіду та характеризується оптимальністю й результативністю.

Таким чином, соціально-психологічна технологія розвитку рефлексивної культури «Розвиток рефлексивної компетентності вчителя в сучасних умовах» (Development of reflective competence of a teacher in modern conditions) (автори: О. Мерзон (Merzon), І. Нургатіна (Nurgatina), Г. Бекхаєва (Bakhayeva)) характеризується такими критеріями ефективності, як розвиток рефлексивності, розвиток креативності, розвиток активних соціальних контактів, розвиток гнучкості в спілкуванні, розвиток себе, розвиток досягнень, розвиток духовного задоволення, розвиток пізнавальних інтересів, підвищення можливостей творчого застосування інновацій у власному досвіді, розвиток психологічної готовності до діалогу та залучення до колективного обговорення певних

питань, розвиток комунікативної компетентності, розвиток соціальної компетентності.

Перспективу дослідження вбачаємо в розробці соціально-психологічної технології розвитку рефлексивної культури здобувачів вищої педагогічної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабаян Ю.О. Формування рефлексивної компетентності майбутнього вчителя початкових класів. *Формування професійної компетентності майбутнього вчителя* : науковий посібник / за заг. ред. професора С.І. Якименко. Київ : Видавничий дім «Слово», 2011. С. 231–266.
2. Гуреев А.П. Рефлексия профессиональной деятельности педагога в системе формирования самооценочной деятельности будущих учителей : автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Москва, 2001. 19 с.
3. Деркач А.А., Сайко Э.В. Субъектность субъекта в его самоосуществлении. *Мир психологии*. 2008. № 3. С. 205–219.
4. Елисеев В.К. Становление и развитие рефлексивной культуры учителя как субъекта педагогической деятельности : автореф. дисс. ... докт. пед. наук : 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования». Москва : Московский госуд. пед. университет, 2005. 42 с.
5. Лепский В.Е. Рефлексивно-активные среды инновационного развития. Москва : Когито-Центр, 2010. 255 с.
6. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя: Диагностика и развитие. Москва : ТЦ Сфера, 2004. 144 с.
7. Немченко С.Г., Голік О.Б. Рефлексивна культура : колективна монографія. Riga : LAP Lambert Academic Publishing, 2018. 200 с.
8. Павелків К.М. Рефлексивна культура вчителя як суб'єкта педагогічної діяльності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія і педагогіка». 2010. Вип. 14. С. 214–222.
9. Савченко О.В. Рефлексивна компетентність як важливий фактор організації системи рефлексивного досвіду на особистісному рівні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 1 (1). С. 98–105.
10. Сластенин В.А. Педагогика: инновационная деятельность. Москва : Магистр, 1997. 224 с.
11. Степанов С.Ю., Семенов И.Н. Психология рефлексии: проблемы и исследования. *Вопросы психологии*. 1985. № 3. С. 31–40.
12. Цырельчук Н.А., Цырельчук И.Н., Цырельчук Н.Н. Рефлексивное управление : монографія. Москва : МГВРК, 2008. 512 с.
13. Merzon E., Nurgatina I., Bakhayeva G. The Technology of Teacher Reflexive Competence Development in Modern. *Review of European Studies*. 2015. Vol. 7 (4). P. 112–117.